

УДК 811161.2'42
DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-1/06>

Малюга Н. М.

Криворізький державний педагогічний університет

Городецька В. А.

Криворізький державний педагогічний університет

РОЛЬ ФЕНОМЕНУ ФОЛЬК-ХІСТОРІ В РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСУ БРАТІВ КАПРАНОВИХ)

У статті з'ясовано суть нового в українській белетристиці напряму презентації історичного матеріалу, що поєднує в собі ознаки науково-популярного, публіцистичного та художнього стилів мови, – жанру масової літератури «фольк-хісторі». Акцентовано увагу на неоднозначності оцінок явища в науковій спільноті: по-перше, визначення її як квазінаукової пострадянської тенденції і, по-друге, констатація позитивної ролі в популяризації знань і формуванні зацікавленості масового споживача інформації минулим власного народу. Сформовану тенденцію побудови текстів автори статті розглядають у другому варіанті, що має на меті переосмислення фактів національної історії, які тривалий час замовчувалися або піддавалися викривленню з ідеологічних міркувань. Проаналізовано спосіб композиційної організації та семантичного наповнення книг Братів Капранових «Мальована історія незалежної України», «Розмір має значення: Хулгансько-філософський роман», «Щоденники моєї секретарки». Окреслено ситуації, в яких, з одного боку, автори досліджують українську історію, демонструючи індивідуально-авторську манеру організації дискурсу, як-от: інтригуюче подання дискусивного матеріалу шляхом окреслення таємниць української історії; системне розвінчання сформованого ідеологізованого стереотипу, що призвів до знесамобутнення національної спільноти та втрати національної самоідентичності; логічне представлення у спрощеній формі комплексу наукових аргументів на спростування псевдоуявлень у свідомості; варіативна інтерпретація можливих наслідків «нового» усвідомлення «відомого» та їхньої ролі у формуванні наукової картини світу носіїв національної культури. Наголошено, що реконструкція історичної реальності відбувається не деталізовано, а певною мірою узагальнено і з невербальними засобами передачі інформації, як, наприклад, комікси та ілюстрації. Досліджено такі історичні фрагменти, як формування та міграція етнічних груп на території України, діяльність князів Володимира Мономаха, Юрія Довгорукого та Андрія Боголюбського, устрій Запорозької Січі, роль Великого князівства Литовського, трагічні моменти історії Києва тощо.

Ключові слова: альтернативна історія, дискурс, жанр фольк-хісторі, інтертекстуальність, історія України, масова література, наукова картина світу.

Постановка проблеми. Проблема популяризації наукових знань набула актуальності наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Це зумовлено багатьма чинниками: по-перше, просвітницькими завданнями (висвітлення досягнень науки перед широким колом респондентів, які не мають спеціальної підготовки і потребують поглиблення власних уявлень про світ); по-друге, профорієнтаційним завданням шкільної освіти (зацікавлення молодого покоління досягненнями різних галузей науки задля визначення майбутніх професійних пріоритетів); по-третє, загальнокультурологічними чинниками (формування національної самосвідомості представників певної етнічної спільноти). Традиційно така інформація могла бути презентована в науково-

популярному, публіцистичному та художньому стилях мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні сформовано специфічний жанр масової літератури – фольк-хісторі, який знаходить неоднозначні оцінки серед дослідників. Так, з одного боку, М. Казаков, В. Лапенков, О. Нікіфоров, О. Петров, О. Робустова, С. Філатов, А. Хазен та інші вважають, що подібні розвідки є псевдонауковими імітаціями і фальсифікують історію, не апелюючи до аргументів і фактів, а залучаючи фантазію та вигадки дослідників, які не є професіоналами в тій чи іншій галузі науки. З іншого боку, знаходимо позитивні відгуки на процес створення дискурсу в жанрі фольк-хісторі, який передбачає збереження історичної пам'яті,

усвідомлення національної самоідентичності, популяризацію знань серед широких читацьких кіл. Серед тих, хто підтримує такий погляд на проблему, О. Афанасьєв, С. Соколовська, Н. Ткаченко та інші.

Д. Володихін у своїй статті, присвяченій феномену фольк-історії [5], пише, що система історичного знання набуває вигляду, який умовно можна зобразити ромашкою: у центрі знаходиться наукове знання, тут добутий із джерел фактичний матеріал отримує низку інтерпретацій, що конвенційно знаходяться в сфері наукової організації знання, у подальшому на ґрунті фактів та їхньої інтерпретації відбувається реконструкція історичної дійсності; отримані версії реконструйованої дійсності переходять в інші сектори-пелюстки, як-от: популярна історія, історична белетристика тощо, де трансформуються й функціонують відповідно до локальної інфраструктурної ситуації. Далі автор подає оцінне судження: «Фольк-історії, що зовсім недавно отримала територію в цій «ромашці», претендує на роль нового «центра», а не одного з секторів», а в кінці резюмує: «Усвідомлення тієї небезпеки, яку несе в собі ФХ [фольк-історії – авт.] для суспільства загалом і системи історичного знання зокрема, має спричинити активні практичні дії проти росту цієї глобальної химери» [5].

Фольк-історії, як і решта жанрів масової літератури, спирається на такі чотири складники, необхідні для її виробництва: «інтрига, тобто основна ідея, де відшукати і як подати споживачеві величезний комплекс розгаданих таємниць давнини; викривальний пафос, тобто напруження боротьби з образом ворога, який заважав до цього часу розкрити істину [...]»; фактична аргументація; позитив – тобто реконструкція на ґрунті «розгаданих таємниць» великого пласта історичної реальності» [5].

Постановка завдання. Мета запропонованої статті – осмислення інтертекстуальності текстів жанру фольк-історії у формуванні історичної наукової картини світу (на прикладі мови творів Братів Капранових).

Виклад основного матеріалу. Просвітницька діяльність письменників, що працюють у жанрі фольк-історії, націлена на популяризацію історичних знань, перегляд історичних фактів під іншим кутом зору, зняття різновікових нашарувань. Українські письменники, які послуговуються колективним псевдонімом Брати Капранови, продукуючи масову літературу, не зазіхають на те, аби витіснити наукове знання з центру на

периферію. Вони, наприклад, послуговуються формулою, яка зазвичай реалізується в казках: *Так воно було, чи інак, але...* (2, с. 6), і цим одразу відсікають закиди в просуванні власної версії реконструкції історичної дійсності. У літературно-художньому виданні «Мальована історія незалежності України», де текст поєднано з коміксами та вивіченими мапами, презентовано тяглість історії держави з увагою до ролі всіх тих етнічних груп, що в різні часи проживали на території сучасної України, зокрема скіфів, сарматів, гунів, половців та інших. Наприклад: *Українці ж, окрім цього, успадкували від скіфів священний обряд побратимства, який скріпляється символічним обміном краплями крові, звичай пити вино, не розбавляючи його водою, та наполегливе прагнення справедливості, що його відзначали у скіфів грецькі історики* (2, с. 7); *Крім того, сарматському кореню ми завдячуємо відомою усім силою характеру та войовничістю українських жінок, а також тим високим становищем, яке традиційно посідає жінка в українській родині та суспільстві* (2, с. 9); *Гунам ми завдячуємо багатьма традиціями, що збереглися й по сьогодні – зокрема звичаєм поминати померлих ритуальним обідом, який називали скіфським словом «страва»* (2, с. 11); *Половцям ми завдячуємо козацькою зачіскою – оселедцем, козацькою демократією, січами-фортецями, а також словами «кіш», «курінь», «козак», «вежа»* (2, с. 17).

Українці люблять розповідати про звитягу козаків, захоплюватися степовою вольницею, оминаючи своєю увагою, на чийх землях будувалися Січі. Брати Капранови, пояснюючи для широкого загалу значення слів «кіш», «курінь», «козак», «вежа», які міцно асоціюються з «українськістю», намагаються розширити тезаурус читача, який має сам дійти розуміння ролі половців в нашій історії: *Основою суспільного устрою половців був курінь – кочове село або й містечко із возів, укритих шатрами, які називали «вежами». Курені, що кочували на одній території, об'єднувалися у коші, якими керували кошові. [...] Зимували половці у зимовиках, які для захисту оточували легкими дерев'яними засіками. Один із найбільших зимовиків був на дніпровському острові Хортиця. До тих самих часів належить і слово «козак» – одна з назв військового кочовика* (2, с. 16). На противагу Київській Русі, Дике поле державності не знало, але було освоєне кочівниками, які разом із русичами боронилися проти татаро-монгольської навали: *Але руські і половецькі війська разом виступили у 1223 році проти*

монголів на р. Калка (2, с. 18). Нащадки тих степовиків також формують українську націю: *Кримчаки, ногайці та гагаузи – це три гілки половецького роду...* (2, с. 20).

У книзі «Мальована історія незалежності України» Віталій і Дмитро Капранови вмотивовують строкатість етнічної карти півдня і сходу нашої Батьківщини, акцентують на вимушеності міграційних процесів: [Росія – авт.] *1783 року захопила Крим, ліквідувавши Кримське ханство. [...] перша хвиля геноциду народів Криму. Півострів тоді полишили дві третини населення. Народи Криму: греків, караїмів, вірменів – виселяли на Донбас, кримські татари тікали до Туреччини, а їхні землі заселяли переселенці з інших регіонів* (2, с. 47); *У ці ж часи [стос. 1790–1830 рр. – авт.] на землях Буджацької орди (південь Одещини) стали оселятися болгары, що тікали сюди від війни на Балканах* (2, с. 49).

Якось на презентації своєї нової книги письменник Василь Шкляр у відповідь на запитання «Чому він віддає перевагу історичному роману?» сказав: «Ми ніколи не знали своєї справжньої історії, її нам писав окупант, перекручував все до навпаки. Героїв називав бандитами, а своїх бандитів називав героями». Коли говорити про «переписану» історію Росії (Московії) в імперські та постімперські часи, то насамперед спливають інсинуації довкола княжої доби. Звісно, історики в праві закидати письменникам, що працюють у жанрі «фольк-історії», прагнення героїзувати минуле свого народу, однак і представники наукової спільноти істориків часто хибують на односторонність висвітлення історичних фактів, замовчування деталей відомих подій, а подекуди навіть нехтування історичною правдою. Особливо це стосується переламних подій для двох народів, що певний історичний шлях пройшли якийсь час разом або конкурували за територію. Історія, точніше, привласнення історії Київської Русі, претензія на її культурний спадок є яскравим тому підтвердженням.

Поводження з історичними постатями нагадує побутове, родинне: про одного родича охоче розповідають, стосовно іншого вдають, що не чують запитання, а про третього говорять лише пошепки. Брати Капранови неодноразово повертаються до висвітлення ролі нащадків Володимира Мономаха – Юрія Долгорукого (Довгорукого) та його сина Андрія Боголюбського. Наприклад:

– *Ви знаєте, де похований Юрій Довгорукий?*
– *У Києві, – відповів ерудований Франкентейн. Наші супутники презирнулися. Мабуть, не вірили. [...]*

– *До речі, ти знаєш планування старої Москви до болю нагадує Київ. І річка, і пагорби. У нас навіть свій Поділ був, – Вовчик, як це не дивно, був справжнім патріотом свого міста і глибоко цікавився історією. – У мене взагалі складається враження, що Довгорукий намагався збудувати тут такий собі маленький Київ.*

– *А чому це маленький? – раптом образився водій. [...]*

– *Тому що Київ уже стояв майже тисячу років. Та й річка тут меншенька. Так що вийшла зменшена копія.*

– *А син його потім спалив оригінал* (4, с. 79–80).

Брати Капранови намагаються відомі історичні факти подавати через діалоги персонажів, яким відведено певні комунікативні ролі: одні з них є носіями історичного знання («*ерудований*», «*був справжнім патріотом свого міста і глибоко цікавився історією*»), тому саме на них покладена функція дотримання стратегії спілкування («*Ви знаєте, де...*», «*До речі, ти знаєш...*»), інші – ті, на кого розрахована інформація. Останні до історичних фактів можуть ставитися з недовірою («*Наші супутники презирнулися. Мабуть, не вірили*»), не сприймати їх, відкидати як неприйнятні («*раптом образився*»).

Письменники не вдаються до деталей (наприклад, що надгробок Юрія Долгорукого знаходиться в одному місці, могила в іншому, а ймовірні тлінні рештки – ще в іншому, тобто про звичай споруджувати кенотафи; що мешканці Києва, який тричі брав Долгорукий, наступного дня по смерті ненависного князя влаштували погроми в належних йому дворах, намагаючись стерти пам'ять про Рюриковича, який простягав довгі руки по неналежне йому), жанр фольк-історії не передбачає реконструкції історичної реальності в подробицях.

У російській і українській історіографії різняться оцінки ролі князів, показовою є розбіжність поглядів на Андрія Боголюбського: з одного боку, доклався до розбудови Суздальської землі, перший князь майбутніх московитів, а з іншого, – організував похід на Київ, хоч і не брав безпосередньої участі в ньому, за його прямою вказівкою знищено спільну спадщину всього роду: *Бо ж іще за часів давньої Русі князі воювали за цю територію не для того, щоб узяти данину, а щоб утвердитися тут, сісти на престол і таким чином самим стати столицею. Чернігівський князь змінював на престолі турівського, а полоцький – переяславського. Так тривало сотні років,*

аж поки з'явився половецький напівкровка Андрій Боголюбський, який перший не хотів ставати Києвом, тому й спалив столицю свого діда Мономаха разом із могилою батька Довгорукого, який за 12 років до того вже остаточно перетворився на шматочок цього міста, а точніше, грудку його землі (4, с. 134–135); Володимиро-суздальський князь Андрій (Боголюбський) 1169 року захопив Київ і зруйнував місто дощенту (2, с. 18). Знову ж таки колективний автор не пише, що Великий князь Володимиро-Суздальського князівства, зробивши своєю столицею Володимир, наказав збудувати там головні ворота за подобою київських Золотих воріт і назвав їх так само [11], копіював топографію; що той, хто спалив і сплюндрував Київ – «матір городів Руських», канонізований Російською Православною церквою в лику благовірного; що у Володимирському соборі в Києві є фреска із зображенням цього святого, однак нікому не спадає на думку її знищити. Брати Капранови викривають відверту фальсифікацію поборників ідеї братньої любові («ми ж брати, завжди мирно жили на одній території»): «перший не хотів ставати Києвом», «спалив столицю свого діда», «захопив Київ і зруйнував місто дощенту».

Свого часу Олександр Квасьневський зауважив, що кожному народу приємно бачити свою історію в рожевому кольорі, але історія різна; якщо народ готовий говорити про чорну частину свого минулого, значить, він сильний. Брати Капранови не схильні дивитися на історію українського народу крізь кольорові скельця, про що відкрито пишуть, не вдаючись до розлогих коментарів: *Наші завжди добре воювали за чужу землю. А як за своє – то не виходило* (4, с. 21); *Князь Володимир тримав цілий гарем, але це не завадило йому стати святим* (4, с. 286).

Водночас їхньому викладу притаманна зважена оцінка історичних фактів та подій, наприклад, що стосується Великого князівства Литовського, яке вело перманентні війни, зокрема й із Галицько-Волинським князівством: *...політика Литви була більш союзною, ніж завойовницькою, крім того, вона забезпечувала захист від Орди...* (2, с. 22); *1362 року на Синіх Водах (теперішня Кіровоградщина) відбулася вирішальна битва. Військом Великого князівства керував старший син Гедиміна Ольгерд, у його лавах виступали литовські та руські дружини* (2, с. 23). У потрактуванні Ф. Шабульдо [12] Синьоводська битва є однією з трьох головних операцій Великого князівства Литовського проти Золотої Орди. Пись-

менник Володимир Рутківський у романі «Сині води» (2011) пропонує художнє осмислення історичних подій на річці Сині Води – притоці Південного Бугу. Це славетна сторінка звитяги литовсько-руського війська, очолюваного Ольгердом, що розбило монголо-татар.

Підтверджує тезу «політика Литви була більш союзною, ніж завойовницькою» Постанова Кабінету Міністрів України № 908 від 14 листопада 1995 р., яка має назву «Про передачу гранітних блоків для спорудження пам'ятника литовському князю Гедимінасу в м. Вільнюсі». Із тексту цієї Постанови зрозуміло, що вона забезпечує виконання «домовленостей між Президентом України та Президентом Литовської Республіки», а на Міністерство фінансів покладено «профінансувати зазначені витрати [а це 3 540,5 млн крб станом на 1995 рік – авт.] за рахунок резервного фонду Кабінету Міністрів України». Монумент встановлено в центрі столиці, неподалік місця заснування Вільнюса. Завойовників такими знаковими подарунками від держави не вшановують.

Кожна нація, що пройшла тернистий шлях до набуття державності, зберігає в анналах історії пам'ять про славетні часи, героїзує персоналії. Такою славною сторінкою, пов'язаною з ідеєю українського державотворення, є доба козацтва. Підтвердження фактів звитяги козацтва можна знайти в доступних архівних матеріалах, ґрунтовних працях дослідників історії України, західноєвропейських наукових пам'ятках та літературних джерелах, новознайдених документах чи відносно недавно відкритих широкому загалу. Досягнення новітньої історичної науки дозволяють відсіяти зерно від плевел, Капранови пропагують знання з етнонаціональної історії, систему ціннісних орієнтацій, їхня інтерпретація розрахована на широке читацьке коло, а це сприяє становленню політичної культури. Наприклад: *За старовинними традиціями Гетьман, якого не підтримала рада, мав іти у відставку, і тому Іван Виговський добровільно поклав булаву* (2, с. 36); *Іван Мазепа встановив рекорд тривалості гетьманування – двадцять два роки* (2, с. 40); *...без розвідки, нахабною атакою в лоба він [Іван Сірко – авт.] узяв неприступну турецьку фортецю Очаків, біля якої російські війська просиділи облогою понад рік* (3, с. 140); *– Князь Потьомкін стояв під Очаковом півтора роки. А козаки свого часу брали його сто разів* (4, с. 203). Крім того, на особливу увагу заслуговує поважне ставлення до представників інших етносів, йдеться, наприклад, про «запорізького отамана кримськотатарського

походження Тараса (Усмана) Трясила» (2, с. 33), збереження історичної правди щодо кваліфікації належності територій, збереження просторово-часового континууму, наприклад: *У половецьких степах Середнього Подніпров'я і Подоння виникли козацькі війська-держави* (2, с. 28); сказане стосується періоду XV–XVI ст.

«У щоденнику моєї секретарки» автори наводять факти-аналогії, часова відстань між якими сягає майже століття, намагаються пояснити своїм читачам причиново-наслідкові зв'язки, акцентують на застосуванні політтехнологій («*ідея стара, але перевірена*»), урешті, учать сприймати інформацію крізь фільтри:

– *Коли в Києві оголошували вирок Менделю Бейлісу, у Нью-Йорку був зупинився вуличний рух, бо люди чекали на ту телеграму про результат.* [...]

– *Коли це було ?*

– *На початку двадцятого століття. Після російсько-японської війни. [...] Ну а ти знаєш, що ніц так не згуртовує імперську націю, як кілька тих файних єврейських погромів. Тоді теж, знаєш, політтехнологи, чи як там, ПіАр-аси не дримали. А тут у Києві і привід був люксовий – знайшли у кручах убитого хлопця-гімназиста і вбивство це, знаєш, закосили ніби під ритуальне. Ідея стара, але перевірена – євреї п'ють кров християнських немовлят* (4, с. 99) (вияв рецепційної інтертекстуальності).

Брати Капранови відсилають читачів до матеріалів резонансного судового процесу-фарсу над прикажчиком цегляного заводу київського передмістя Менделем Бейлісом (повне ім'я Менахіль-Мендель Тев'ев Бейліс), звинуваченим у «ритуальному вбивстві» дванадцятирічної дитини Андрія Ющинського, у використанні християнської крові в релігійно-обрядових цілях. Інспірована справа мала прислужитися розпалу антисемітських настроїв, провокації українців на єврейські погроми. Влада, що підтримала ініціативу монархістів, просувала сфабриковану версію, зокрема, до процесу залучили відомого київського психіатра, який склав експертний висновок, що на підставі аналізу трупа вбитого можна визначити національність убивці і що вбивцями цього хлопчика є євреї. На лаві підсудних, по суті, опинилася етнічна група з дискримінованим правовим статусом. Бейліс, який провів під слідством 2 роки, був виправданий судом присяжних 30 жовтня 1914 року.

Описаний судовий процес навіть і через століття не втратив своєї актуальності. Наприклад,

у 1993 р., до 80-ї річниці закінчення «процесу Бейліса», у Києві було проведено тематичну конференцію (Справа Бейліса: Погляд із сьогодення : Тези Міжнародної наукової конференції до 80-річчя закінчення процесу у справі Бейліса. Київ, 28–29 жовтня 1993 р. Київ : Інститут національних відносин і політології НАН України, 1994. 112 с.). Матеріали цієї резонансної сфабрикованої справи, яку ґрунтовно аналізує М. Гаухман [6], стали навчальними, зокрема для ідеологів інформаційної війни, пропагандистів, але, на жаль, не повчальними. На початку воєнних дій на сході України як зброя гібридної війни було запущене гасло: «українці розпинають голеньких хлоп'ят на площах», пор. «євреї п'ють кров християнських немовлят» (а також «українці убивають снігурів, рятуючи синичок»).

Письменники, що послугуються колективним псевдонімом Брати Капранови, усвідомлюючи взаємозв'язок суспільних феноменів, загощують увагу на мовній ідентифікації своїх персонажів. В Україні внаслідок тривалого періоду викорінення всього національного, що був завуальований під розбудову нової формації – «радянського народу», з набуттям незалежності й через непродуману політику в одних випадках та лише декларативну – в інших, замість об'єднання, мова стає чинником протистояння, а ще гірше – способом мімікрії: *Розмовляєш українською, значить, бандерівець. Ну а якщо при цьому не з Галичини, а з півдня – це вже точно не просто так* (4, с. 52); *Жорик, як і багато хто з киян, вважав, що розмовляє російською, але насправді мова його вже сама по собі заслуговувала на увагу мовознавців* (4, с. 147).

Віталій та Дмитро Капранови добровільно беруть на себе зобов'язання з пропагування «рідномовних обов'язків» – на сторінках своїх творів, зокрема, начебто принагідно вчать читачів граматики:

– *Мені не причулося, ви говорите не «на Україні», а «в Україні»? – уточнив спортсмен.*

Знов-здоров.

– Так. В Україні.

– Це тому що самостійність?

– *Ні, просто так граматично правильно* (4, с. 88).

Свого часу у вірші «Колискова навпаки» Олександр Ірванець назвав історію «*тіткою приїжджою*», протиставивши її Вітчизні – «*рідній неньці*». Звертаючись до тих, чий розум слід збудити, так би мовити, «розколисати», поет рекомєндує пильніше роздивитися «*розгримовану*

фізіономію» та «штучні щелепи» тітки-історії. Її «корсет» створювало не одне покоління істориків, які хоч і володіли науковими знаннями, однак це не застерігало їх від продукування міфів. Невипадково Державна Дума РФ перегляд історії ставить на один щабель із дискредитацією державної політики та підривом конституційного ладу; як бачимо, держава претендує на жорстку монополізацію історичної істини, не припускаючи можливості ревізії.

Брати Капранови конструюють гетерогенні тексти, фрагменти яких мають ознаки комунікативної вторинності, таким чином постулюючи, що їхні твори, занурені в життя, є складником широкого культурного контексту. Графічно виокремлені «вмонтовані» в художні твори новини із вказівкою засобу масової інформації, із збереженням пунктуації забезпечують інтенціональну інтертекстуальність. Наприклад: *При виході з автобуса біля Прикарпатського університету імені Стефаника у Януковича невідомі почали кидати яйцями. Він упав. Охоронець переніс прем'єра в інший автомобіль* (4, с. 258), процитовано матеріал «Операція «Яешня», або «Теракт» проти Януковича» видання «Українська правда» від 24.09.2004 (див.: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/09/24/3002704/>), у якому своєю чергою є покликання на інші джерела інформації, зокрема повідомлення УНІАН, агентства «Інтерфакс-Україна», української служби Бі-Бі-Сі, прес-служби МВС України, сайту Івано-Франківського порталу www.infortal.net. Пор. також: *Відомий американський теле- та кіноактор Джек Паланс відмовився прийняти нагороду на фестивалі російських фільмів у Голівуді, і ще залишив залу на знак протесту, заявивши: «Я українець, а не росіянин!»* (4, с. 93) (див. замітку «Лауреат «Оскара» відмовився від російської нагороди, бо він українець», яку розмістила «Українська правда» 12 червня 2004 р., <https://www.pravda.com.ua/news/2004/06/12/3000486/>), матеріал відсилає до повідомлення Української служби Бі-Бі-Сі).

Набуття чинності Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» спричинило не лише перейменування топонімного простору й знесення пам'ятників, а насамперед – перегляд «офіційної» історії, писаної на замовлення партійних бонз. Країною прокотилася хвиля зацікавлення раніше доступними й нововідкритими архівними документами, осмислення фактів із державницької позиції. Зрозуміло, що українські письменники

як представники інтелектуальної еліти не можуть стояти осторонь процесу вивільнення правди з-під намулу брехні. Відповідальність перед пам'яттю роду змушує говорити речі, які суспільство мусить усвідомити й прийняти: *Дніпровські схили – справжнє серце Києва. Справжніше за Хрещатик, бо правдивий Хрещатик підірвали червоноармійці 41-го. Справжніше за Золоті ворота, бо це лише радянська бутафорія. Справжніше за Софію і Лавру, навіть за фундамент Десятинної церкви. Це – єдине, що залишилося у місті з часів первісних* (4, с. 233).

Документи, що стосуються підриву Хрещатика, до сьогодні мають гриф «секретно», вони зберігаються в Центральному архіві Міністерства оборони РФ. Із відкритих джерел відомо, що, відступаючи під натиском підрозділів Вермахту, у ніч проти 19 вересня 1941 року залишала Київ 4-а дивізія військ НКВС 37-ої армії генерал-майора Андрія Власова, не лише підірвавши мости через Дніпро, а й замінувавши чисельні об'єкти забезпечення життєдіяльності міста [1]. Попри те, що нова окупаційна влада одразу розпочала роботу з розмінування міста (вулицями навіть ширилися листівки з таким текстом: «Хто дасть певні відомості про підложені вибухові речовини або міни, одержить винагороду!»), 24 вересня розпочалася серія вибухів на Хрещатику. Першим підірвали будинок за номером 28/2, де розмістилася комендатура, далі низку інших будівель. Як наслідок, виникла пожежа, яка перекинулася на вцілілі будинки центру міста й прилеглих вулиць. Загасити її не вдавалося, оскільки під час відступу радянські війська знищили водонапірну башту, а протягнутий до Дніпра рукав був зіпсований невстановленими особами. Кращі зразки модерну, неоренесансу, необароко-рококо, класицизму стали руїнами і згарищем. Загалом восени 1941 від вибухів та пожеж постраждали 324 споруди, окремі з них перетворилися на руїни та згарища, вину ж покладено на місцевих євреїв.

Радянська історіографія стверджувала, що вибухи в центрі Києва спричинені діями військ Вермахту, однак опублікована 1963 року довідка КДБ про диверсійно-розвідувальну діяльність групи підпільників міста Києва під керівництвом І. Кудрі доводить її причетність до знищення німецької комендатури.

З погляду сьогодення визнаємо терористичною діяльністю радянських мінерів знищення головного храму Києво-Печерської Лаври – собору Успіння Пресвятої Богородиці. Радянські підпільники та агенти НКВС начебто хотіли підірвати

президента маріонеткової Словаччини Тіссо, що саме перебував у Києві, та високопосадовців окупаційної влади. Вибух пролунав 3 листопада, у день огляду Лаври сановитими відвідувачами, але після того, як вони полишили територію монастиря. Вибух знищив пантеон київських князів, митрополитів та архимандритів.

Звісно, фашисти також руйнували культурні та промислові об'єкти Києва, але то було вже 1943 року, під час відступу. Офіційна радянська (а пізніше й російська) історіографія десятиліттями приписувала цей злочин знищення української духовної пам'ятки світового значення німецькому окупаційному режиму.

Стосовно Золотих воріт обмежимося короткою заувагою: насправді є сенс говорити про павільйон-реконструкцію над Золотими воротами; відтворення першого ярусу спирається на натурні архітектурно-археологічні дослідження, а другий ярус збудовано цілком гіпотетично. Небагатослівними будемо й щодо Десятинної церкви. У XVII ст. київський митрополит Петро Могила наказав «викопать из мрака и открыть днівному світу» зруйновану понад 400 років церкву. Відбудована в XIX ст. у помпезному імперському візантійсько-московському стилі нова Десятинна церква була знесена радянською владою як така, що не має історичної цінності.

Брати Капранови не перебирають на себе роль маститих істориків: не перераховують, які унікальні споруди знищили вибухи, не вказують прізвищ організаторів чи виконавців руйнації, не сиплють цифрами, загалом не вирішують проблем політичної історії; у них завдання інше – змусити співвітчизників думати, спонукати до пошуку «справжнішого», викликати рефлексію. Для них важливо подолати вкорінені стереотипи.

– *Був під окупацією, у школі робив, а прийшли «визволителі», то забрали за співпрацю з румунами.*

– *[...] А у нас люди до вісімдесятих у конторі відмічалися. Те, що на сході пробачали, у нас – ніч (4, с. 109).*

Радянські анкети містили обов'язкове для заповнення поле «Чи були ви або ваші родичі на окупованій території?». Як свідчать статистичні дані (1943–1957 рр.), в Україні за співпрацю з німцями засуджено 93 690 осіб, понад половина з яких – вихідці із західних областей [9]. Не могла радянська влада в повоєнний період пробачити Західній Україні відсутності лояльних і відданих кадрів.

Добровільна співпраця населення окупованих територій з окупантами в науковій літера-

турі позначається терміном «колабораціонізм», а в сучасних дослідженнях натрапляємо на «кооперування» з окупаційною владою в цивільних галузях [10]. В історичній науці, що вийшла з-під ідеологічного диктату й вивільняється від ідеологем, «проблема колаборації набуває стереоскопічного вигляду, рельєфного, неодновимірного, де з одними лекалами підходити не можна. [...] в історіографічній площині під час кожної спроби вивести дефініцію колабораціонізму для українського випадку це поняття постає як значення, що не задовольняє умови системи» [7, с. 60].

Український письменник Петро Панч протягом війни перебував в евакуації в Уфі; виступаючи 7 лютого 1944 р. на IX пленумі письменників СРСР, озвучив офіційну позицію, згідно з якою «все населення, що мається зараз у визволених районах, по суті, не може вільно дивитися в очі нашим визволителям, позаяк воно якоюсь мірою заплуталося у зв'язках із німцями: хтось грабував квартири й установи, хтось допомагав німцям у їхньому розбої і розстрілах, хтось спекулював, торгував, а дехто з дівчат, втративши відчуття патріотизму, подекуди жив із німцями» [12, с. 51]. Варто нагадати, що Петро Панч (справжнє прізвище – Панченко) революцію зустрів білим офіцером, під українськими прапорами служив спочатку у війську Директорії, потім був сотником Дієвої армії УНР. Колишній петлюрівський офіцер, що перейшов на бік Червоної армії і став червоним командиром, аби відповідати посаді відповідального редактора радіостанції «Радянська Україна», робив узагальнення щодо суцільно винного населення, яке «якоюсь мірою заплуталося у зв'язках».

Брати Капранови з огляду на свою місію уникають заангажованості історичних досліджень, свідомо відмовляються від експлуатації історичних подій та пам'яті про них, руйнують шкідливі соціальні міфи.

Наведемо ще один фрагмент, що відсилає до подій, які ще мають живих свідків, відтак за потреби актуалізовану в ньому інформацію можна використати як сильний аргумент: *Якщо раптом згори дадуть команду «фас», це вже буде цунамі, сіль, як під час куренівської трагедії, коли зміло кілька кварталів з лікарнею, стадіоном та трамвайним депо (4, с. 160).* Щодо цунамі – це художня метафора, а історична правда така: пульпа, прорвавши земляну дамбу, ринула вниз. Олесь Гончар у новелі «Чорний яр» описав розвиток подій Куренівської трагедії, спираючись на відомі йому подробиці техногенної катастрофи. Як свідчать сучасні

дослідження, «кілька кварталів з лікарнею, стадіоном та трамвайним депо» – це 9 тисяч кв. м, такою є площа затоплення. «Щоб приховати та применшити масштаби катастрофи, за наказом «сірої хати», як в народі називали Центральний комітет Компартії України, киян, які загинули на Куренівці, ховали протягом місяця на різних цвинтарях – на Байковому, Лук'янівському, Куренівському, у Берківцях, а також у Пущі-Водиці та в Горенці – і вказували у документах різні дати та причини смерті», – стверджує О. Григор'єва [8].

Відсилання читача до трагедії на Куренівці не заради красивих слівця, а для проведення паралелей: офіційне повідомлення про катастрофу зроблено на 4-ий день, точна кількість жертв не відома до цього часу (офіційно – 145, а є припущення, що вдесьтеро більше), затягування розслідування, закритий суд, матеріали кримінальної справи знищено разом із свідченнями очевидців, цей ряд можна продовжити.

Висновки і пропозиції. Насамкінець зауважимо: створення Віталієм і Дмитром Капрановими книг у жанрі фольк-історії із залученням невербальних засобів передачі інформації є однією із перших вдалих спроб популяризації вітчизняної

історії, розвінчання усталених стереотипів щодо її розвитку, визначення державотворчої або руйнівної ролі історичних персоналій тощо. Чітко продумана й уніфікована композиція, що сприяє покращеному сприйняттю інформації широким колом її споживачів, структурована за такими ознаками: 1) презентація історичних ситуацій, які набули неоднозначних оцінок в історіографії і спричинили в суспільній свідомості псевдоуявлення про історію України загалом; 2) знищення стереотипів із залученням розлогої аргументації та безпосереднього звернення до читача із ненав'язливою пропозицією долучитися до логічних розмірковувань, що забезпечує легкість викладу матеріалу і створення атмосфери комунікації в малій соціальній групі, практично в діалозі з кожним споживачем інформації; 3) реконструкція історичних реалій на основі нових знань і роз'яснення, за яких умов і задля чого приховано історичну правду. У подальших наукових розвідках необхідно звернути увагу на комплексний аналіз мовних одиниць на лексичному і граматичному рівнях мовної системи, які, на нашу думку, спонукатимуть до вивчення історії власного народу та усвідомлення національної самобутності.

Список літератури:

1. Бондаренко В. Цей день в історії: 24 вересня 1941 року: Підрив центра Києва. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0924Q/>.
2. Брати Капранови. Мальована історія незалежності України. Київ : Гамазин, 2017. 80 с.
3. Брати Капранови. Розмір має значення: Хулігансько-філософський роман. Київ : Зелений пес, 2006. 464 с.
4. Брати Капранови. Щоденники моєї секретарки. Київ : Гамазин, 2011. 400 с.
5. Володихин Д. Феномен фольк-історії. URL: https://scepisis.net/library/id_148.html.
6. Гаухман М. В. «Справа Бейліса» (1911–1913 pp.): версії сучасників і причини фабрикації (до 100-річчя судового процесу). *Український історичний журнал*. 2013. № 6. С. 112–128.
7. Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2018. Вип. 3 (21) С. 56–73. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/31.10.2018/pdf/full.pdf.
8. Григор'єва О. Куренівська трагедія: вічний докір та пам'ять. Інформаційне агентство УНІАН. 13 березня 2012 р. URL: <https://www.unian.ua/kyiv/620815-kurenivska-tragediya-vichniy-dokir-ta-pamyat.html>.
9. Гриневич В. Між молотом і ковадлом. *Український тиждень*. 2013. № 6 (274). 7 лютого. С. 50–53. URL: <https://tyzhden.ua/History/71738>.
10. Дерейко І. І. Колабораціоналізм. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка–Ком / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. 528 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
11. Котляр М. Ф. Андрій Боголюбський. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003. 688 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
12. Шабульдо Ф. М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та неznані аспекти. *Український історичний журнал*. 1996. № 2. С. 3–15.

Maliuga N. M., Horodetska V. A. THE ROLE OF FOLK-HISTORY PHENOMENON IN HISTORY RECONSTRUCTION (ON THE MATERIAL OF THE DISCOURSE OF THE KAPRAN BROTHERS)

The article found out the essence of a new direction of presentation a historical material in Ukrainian fiction, which combine features of popular science, journalistic and artistic styles of language – the genre of mass literature “folk-history”. Emphasis is focused on the ambiguity of assessment of the phenomenon in the science community: firstly, its definition as a quasi-scientific post-Soviet tendency and, secondly, the statement on positive role in promoting knowledge and forming interests of mass customers of the past of their own nation. The authors of the article consider the current tendency to construct the text in the second version, which aim is rethink the facts of national history, which were silenced for a long time or were distorted for ideological reasons. The way of compositional organization and semantical filling of Kapranov Brothers’ books “Drawn History of independence Ukraine”, “Size matters: Hooligan-Philosopher novel”, “Diaries of my secretary” is analyzed. Situations are outlined in which, from one side, the authors research Ukrainian history, demonstrating the individual-authorial manner of organizing the discourse such as: intriguing presentation of controversial material by outlining the secrets of Ukrainian history; systemic debunking of the formed ideological stereotype, which led to the loss of self-identity of the national community and the loss of national identity; logical representation in a simplified form the set of scientific arguments for refuting pseudo-ideas in the mind; variable interpretation of the possible consequences of the “new” awareness of “known” and their role in form the scientific picture of the world carriers of national culture. It is emphasized that reconstruction of historical reality is not detailed but to some extend generalized with none-verbal means of transfer information such as comics and illustrations. Were researched a historical fragment such as formation and migration of ethnic group on the Ukrainian territory, the activities of princes Volodymyr Monomakh, Yuri Dovgoruky and Andriy Bogolubsky, the structure of the Zaporozhian Sich, role of the Grand Duchy of Lithuania, tragic moments in the history of Kiev etc.

Key words: *alternative history, discourse, folk-history genre, intertextuality, Ukrainian history, mass literature, scientific picture of the world.*